

CSEPELI GYÖRGY

KRITIKA ÉS RECEPCIÓ

Válasz Balog Ivánnak

Kultúránkból hiányzik a válaszadás készsége és mintája. Államszocializmusban nőttünk fel, ami azt jelenti, hogy monologizáláshoz szoktunk. Aki beszélt, azt nem fenyegette a visszabeszélés veszélye, s aki hallgatott, tehetett a sárig.

Amikor *Az alkonyt* írtuk, nem lebegett szemünk előtt a potenciális befogadó. Sietősen, a szerzett információktól mielőbb megválni kívánva írtuk 1989 végén, 1990 elején a könyv fejezeteit Los Angelesben, mintha csak attól féltünk volna, hogy lekéssük a rendszerváltást. Utóbb kiderült, hogy félelmünk alaptalan volt, nyugodtan várhattunk volna még egy keveset. Másfelől mégsem bánjuk, hogy ilyen gyorsan megjelent munkánk gyümölcse (bár kétségtelenül, itt-ott hibásan), ugyanis ezáltal sikerült bevonnunk az olvasót műhelyünkbe. Félelem és szégyenkezés nélkül meg tudtuk mutatni, milyen egy szociológiai munka, amikor még nincs teljesen kész. Balog Iván kritikájának azért örülünk, mert készségesen résztvesz a továbbgondolás folyamatában, s ezáltal a monológot dialógussá tágítja.

Balog Iván jól érzékeli kutatói alaplilemmánkat. Felveti ugyanis, hogy az 1989-es kelet-európai „forradalmi valóság” árnyaltabb, áttekinthetlenebb és gyorsabban változó, mint feltételeztük. Azt is látja azonban, hogy nemcsak mi, hanem mindenki, aki e valóság vizsgálatára vállalkozik, kénytelen redukcióhoz folyamodni, mert nincs más lehetőség. Ha arra várunk, hogy minden ízében pontos és áttekinthető képet alkossunk a valóságról, akkor ítéletidőig várhatunk.

A voltaképpeni kérdés az, miként birkóztunk meg ezzel a minden társadalomkutatót kísérő dilemmával. Elgondolásunk az volt, hogy a valóságot ezáltal a szokásosnál is szorosabb bilincsekbe verjük. Mintánkat úgy alakítottuk ki, mintha laboratóriumban akarnánk mérni két, egymástól független változó hatását a kísérleti alanyokon. Mivel természetesen nem lehetett szó igazi kísérletről, ezért a mintaválasztáskor igyekeztünk a két legfontosabb független változónkat modellálni. Kolosi Tamás és Szelényi Iván kutatásai alapján elfogadtuk azt a tételt, miszerint az államszocialista társadalmak reprodukciós szerkezete a redisztribúciós és a piaci mechanizmusok együttélésén, egymásba kapcsolódásán alapul. Ezt a modellt kívántuk sajátos, kvázi-kísérleti szempontú mintaválasztásunkkal reprodukálni.

Az eljárás következtében mindvégig tudatában voltunk annak, hogy kijelentéseink legfontosabb, a társadalom egészére vonatkoztatható része szükségképpen csak hipotetikus és elméleti lehet, hiszen mintánk nem volt és nem is lehetett reprezentatív. Balog Iván pontosan értette és méltányolta a kvázikísérleti mintaválasztás logikáját és a belőle fakadó konzekvenciákat. A másik jelentős redukciós eljárás a kérdőívbeli következett. Hogy mérhessük az ideológiai

giai és politikai tudat egyes tematikus és szerkezeti dimenzióit, zárt kérdéseket alkalmaztunk, melyeket eleve úgy válogattunk, hogy az 1989-es év jelentősebb ideológiai, politikai, eszmei áramlatait reprezentálják. Aktuális politikai kérdéseket is felvettünk ugyan a kérdőívünkbe, azonban a sokváltozós főkomponenselemzés révén joggal feltételezhattük, hogy az aktualitás lángjai ezáltal kihunynak, s az aktuális kérdésekkel kapcsolatos állásfoglalások (például szükség volna-e idő előtti parlamenti választásra; fell kell-e osztatni a munkásorséget; fel kell-e bontani a román–magyar barátsági szerződést; kell-e a szent korona a magyar címer tetejére) belesimulnak a fundamentalista kommunizmus, a reformszocializmus, a politikai és gazdasági liberalizmus, valamint a nemzeti konzervativizmus ideológiai-politikai sémáiba. Ez a várakozásunk, véleményünk szerint, teljesült. Más kérdés az, hogy a főkomponenselemzéssel elkülönített új változók milyen mértékben redukálták az eredeti, mért változók információgazdagságát. Azt is meg kívánjuk jegyezni, hogy főkomponenseinket sehol sem rotáltuk. Bár módszertanilag mindkét eljárás tökéletesen elfogadható lenne, mi mégis mindenütt a rotálatlan megoldást választottuk, mert úgy véltük, így egyértelműbben értelmezhető az ideológiai-politikai tudásra vonatkozó – és a tárgynál fogva nehezen megragadható – elkülönített, új változók.

Balog Iván jó érzékkel emeli ki, hogy a nemzettudattal és az inkonzisztenciákkal kapcsolatos állítások a legérdekesebbek a könyvben, s egyben ez utóbbiak a legebevezetőbbek is. Egyetértünk vele: nem használtuk ki teljesen az általunk mért kulturális tőkejavakban rejlő elemzési lehetőségeket. Mentségünkre szóljon – amit a recenzens is elfogad –, hogy a kulturális fogyasztás és a kulturális tőke empirikus megközelítése és mérése különösen nehéz és részben mindmáig megoldatlan területe a szociológiai kutatásnak.

1991-ben az egész könyv anyagát előadtuk Magyarországon tanuló amerikai diákoknak, akiknek a félév végén, a megtanult elméleti és fogalmi keretek között, az ugyancsak elsajátított elemzési technikákat alkalmazva, egyes empirikus részfeladatokat kellett megoldaniuk. Ezek során pontosan azt tapasztaltuk, amit Balog Iván is előre jelzett, nevezetesen, hogy a kulturális tőke finomabb bontásban kiválóan magyaráz bizonyos inkonzisztenciákat és ideológiai-politikai attitűdöket. Az is bizonyos, hogy túlságosan rabjai lehettünk a „Weber vs. Marx” gordiuszi csomónak, amelyet a kulturális tőkejavak gondos elemzése egyetlen csapással metsz ketté. Kifejtetlenül bár, de ez a szempont jelen van a könyvben, hiszen útelemzéseinkben végül is elérkeztünk a többgenerációs értelmiségiek csoportjához mint a liberalizmus legteljesebb hordozójához. Balog Iván egyetért velünk, hogy ideális piacgazdaság- és demokráciaképtünk minden bizonnyal meg fog törni a teljesen másként érző és gondolkodó társadalmi cselekvők ellenállásán, akik a liberális maghoz képest többségben vannak. Az, hogy az értelmiségiek esetében elszántságról beszéltünk, korántsem jelenti, hogy egy pragmatikus szempontok által szennyezett átalakulásban is ők lesznek az előharcosok. De azt azért igen, hogy semmiképpen sem fogják akadályozni az átalakulást, és potenciális tudásuk tőkeként működhet egy teljes liberális átalakulás során. Ebben csakugyan vita van Balog Iván és

köztünk, mert mi optimistábbak vagyunk az „idealista” liberális értelmiségieknek az átalakulásban játszott szerepét illetően.

Csak egyet tudunk érteni Baloggal abban, hogy a prepiaci szerkezet Magyarországon patrónus–kliens viszonyrendszert és redisztribúcióhoz kötött, némiképpen parazita jellegű formációt takar. Nem sok köze van a ténylegesen működő piachoz, ugyanakkor a klasszikus és Kelet-Európában tipikus redisztribúciós sémába sem illik bele. A magyar átalakulás nagy kérdése éppen az, miképp lesz ebből a prepiacból igazi piac, s ezzel párhuzamosan vissza fog-e húzódni a redisztribúció és a patrónusi gondoskodás oda, ahol helye van: a kulturális és szociálpolitikai támogatás területére. Ha sietség vagy hanyagság okán nem fejtettük ki ezt a gondolatot, akkor most csak azt tehetjük, hogy hálnkat fejezzük ki recenzióinknak a gondolat nyílt kifejtéséért.

Személytelen viszonyokban természetesen nincs helye morális megfontolásoknak. Hála, sértődés és egyéb érzelem vagy indulat nem játszhat szerepet az ítéletalkotásban.

Tanulnunk kell tehát, és a *Replika* küldetése többek között éppen az lehet, hogy lehetőséget teremtsen a magyar szociológusok közötti tárgyyszerű, kölcsönös gondolatot és hasznot termő párbeszédre.